

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

WESTEINDE gemeente Dwingelo

Toelichting bij het besluit tot
aanwijzing van Westeinde als
beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat
het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst
voor de Monumentenzorg, kaartnum-
mer 262) door een stippellijn
omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor
de Monumentenzorg.**

Juli 1987.

Inleiding

De hoevenreeks die zich vanuit de kern Dwingeloo in zuidwestelijke richting uitstrekt, staat vanouds bekend als (het) 'Westeinde'.

De lintvormige nederzetting dateert in eerste aanleg waarschijnlijk uit de 14de of 15de eeuw. Westeinde is gelegen op de zuidwestelijke lof van het centrale Drentse zandgebied, onderdeel van het Drents plateau. Het ontstaan van de gecombineerde nederzetting Dwingeloo-Westeinde valt geheel binnen het historisch-cultuurlandschappelijke kader van het Drentse 'esdorpenlandschap'.

De waarde van de karakteristieke lineaire nederzetting wordt in belangrijke mate bepaald door de overwegend oudere agrarische bebouwing. Halverwege de hoevenreeks domineert de havezate Oldengaerde het bebouwingsbeeld. Het beschermingsbelang van Westeinde is gebaseerd op de relatief gave, oorspronkelijke agrarische structuur van de esrandnederzetting, in samenhang met de landschappelijke ligging.

Ontstaan en ontwikkeling

De hoofdstructuur van de bewoning in Drente gaat terug tot vóór het begin van onze jaartelling. Archeologisch onderzoek heeft dit duidelijk gemaakt. Ook voor de 'oerbuurschap' Lhee-Dwingeloo is deze ontwikkeling in het landschap vastgelegd. In dit opzicht kenmerkende archeologische elementen en structuren blijken aanwezig dan wel traceerbaar in beide dorpsgebieden.

De basisstructuur van het historische cultuurlandschap in Drente wordt vastgelegd in de Karolingische Tijd, omstreeks de 8ste-9de eeuw na Christus; aanzetten kunnen uit vroeger eeuwen dateren. Uit de oerbuurschappen kristalliseren zich permanente bewoningskernen. Zo ontstaat ook de zelfstandige nederzetting Lhee.

Binnen de grenzen van het centrale zandgebied in Drente komen de nederzettingen vervolgens tot ontwikkeling als bouwstenen van het esdorpenlandschap. De start van deze ontwikkeling ligt in de 9de eeuw. De opbouw van het 'traditionele' esdorpenlandschap sedertdien, is gebaseerd op het centrale principe van de 'escultuur' in het toenmalige landbouwsysteem. Vanaf de 9de eeuw is er sprake van permanente bewoningskernen, de es- of brinkdorpen én aangrenzende, eveneens permanente bouwlandcomplexen of essen. Het esdorp Lhee dateert uit de beginfase van deze ontwikkeling. De buurschap Dwingeloo is naar alle waarschijnlijkheid van iets jongere datum en ontstaan uit een vroeger afsplitsing van het moederdorp Lhee.

Hoe dit ook zij, Dwingeloo groeit in een vroeg stadium (9de-10de eeuw) uit tot het hoofddorp van het gelijknamige kerspel. De kerkstichting in Dwingeloo vanuit de regionale hoofdplaats en tevens oerparochie Diever heeft hierbij ongetwijfeld een rol van betekenis gespeeld. Omstreeks het jaar 1000 liggen binnen het kerspel Dwingeloo de zelfstandige esdorpen Lhee en Dwingeloo, elk met hun eigen dorpsterritoir of marke.

Het resterende deel van het dorpsstoebehoort is opgebouwd uit de velden, het groenland langs beek of 'diep' en bos. De velden bestaan uit heide-, veen- en zandgronden. De belangrijkste functie is die van weidegrond. In het begin van de 19de eeuw bestaat het dorpsgebied van Dwingeloo-Westeinde voor ongeveer de helft uit veldgronden. De 'groenlanden', te weten weiden en hooilanden, worden in de 16de en 17de eeuw gaandeweg opgedeeld door de aanleg van houtwallen en sloten. De produktie van (eike)hout is binnen de escultuur onontbeerlijk. Het totale bosareaal in de marke Dwingeloo-Westeinde is in de vroeg 19de-eeuwse situatie relatief omvangrijk. Het eerste, complete beeld van de nederzettingenstructuur in het kerspel Dwingeloo verschaft de 'Franse topografische kaart' uit 1810/12 (fotobijlage, afb. 1).

Over het algemeen liggen de esdorpen in de overgangszone van lagere en hogere gronden, op hellend terrein. Natuurlijke vestigingscondities zijn hier het meest optimaal. Kenmerkend is de nabijheid van een beek in de lage randzone, de stroomdalgronden. Een nog hechtere relatie is er ten aanzien van bewoningskernen en bouwland. Dorp en es liggen in eerste aanleg altijd zeer dicht bij elkaar. Het bouwland is aangemaakt op de hogere delen van het dorpsgebied, op basis van het zwakke natuurlijke reliëf. Door het systeem van de plaggenbemesting, het zogenaamde heidepotstalsysteem, is vooral sedert de 18de en 19de eeuw een ophoging van de akkerlandcomplexen ontstaan.

Dwingeloo is op enige honderden meters zuidelijk van de 'Oude Vaart' of 'Dwinger Stroom' gesitueerd. Direct zuidelijk van de bewoningskern ligt het oudste bouwland, dat zich vervolgens als het Dwinger escomplex in zuidelijke richting heeft uitgebreid. Tot op heden wordt deze es door de enigszins bolle vorm in visuele zin geaccentueerd. In algemene zin zijn de bewoningskernen opgebouwd uit de hoeven of boerenerven, het wegensstelsel en langs de randen van de kern één of meer brinken. De hoeven bestaan, naast de agrarische bebouwing, uit de huiserven en eventueel aanwezige, al

dan niet aangrenzende huiskampen. De huiskampen dienen voor uiteenlopend agrarisch gebruik. Het gaat hierbij om akker, weide- en inscharingkampen. Ze kunnen veelal worden onderscheiden van de met houtgewas omzoomde akkerlandperceeltjes langs de rand(en) van de bewoningskern, de zogeheten goorns. De goorns leveren tuinbouwprodukten en gewassen voor huishoudelijk gebruik.

De brinken zijn bij uitstek de gemeenschappelijke ruimten met een centrale functie voor de hele buurschap. Ze hebben een belangrijke functie, zowel in agrarisch als in sociaal opzicht. Uiterlijk ontwikkelen de dorpsbrinken zich, met name sedert de 17de eeuw, tot grascomplexen met een geregementeerde aanplant van eiken.

Uitbreiding van de dorpen komt tot stand door splitsing van de oorspronkelijke erven en nieuwe vestigingen langs brinken, uitvalswegen en esranden. Voorts kunnen geïsoleerde veldontginningen worden onderscheiden. De nieuwe vestigingen komen voort uit de behoefte aan nieuw bouw- en/of groenland, of de gewenste nabijheid ervan. In veel Drentse plaatsen komen uitbreidingen, op- en afsplitsingen van de oudere buurschappen tot stand. In het kerspel Dwingeloo ontstaan op deze wijze de kleinere buurschappen Lhee-Noord, Lheebroek en Dwingeloo-Westeinde. Alleen bij Lheebroek is er sprake van een duidelijke afsplitsing in landschappelijke zin. De 'streek' Westeinde is een lineaire nederzetting langs een der uitgaande veedriften van Dwingeloo, de 'Weste(i)ndiger Brink'. De nieuwe vestigingen kenmerken zich door een regelmatige opbouw in de plattegrondvormen (fotobijlage, afb. 1). In de vroeg 19de-eeuwse situatie overheersen in Lhee-Zuid nog de oude, onregelmatig gevormde boerenerven. De bewoningskern van Dwingeloo oogt 'nieuw' door de regelmatige opbouw van de naast elkaar geplaatste bebouwing rondom de brink. De relatie met de enkele oorspronkelijke erven is nagenoeg uitgewist. Van een 'kern' is uiteraard geen sprake in de jongere lineaire esrandnederzettingen Lhee-Noord en Dwingeloo-Westeinde.

Over het ontstaanmoment van Westeinde is niets met zekerheid bekend. Het ontbreekt geheel aan middeleeuwse bronvermeldingen. Dat wijst, in bestuurlijke zin althans, op een historisch onverbreeklijke eenheid tussen Dwingeloo en Westeinde. In 1958 wordt de Brink (in Dwingeloo) door de gemeente aangekocht van de 'marke Dwingeloo-Westeinde'. Toch is Westeinde vanouds zelfstandig in het agrarisch functioneren. Zo is er sprake van een

eigen es(gedeelte) en van brinkachtige ruimten.

Het ontstaan van Westeinde zal terug gaan op een esrandontginning direct grenzend aan het toenmalige Dwingeler escomplex of een geïsoleerde veldontginning zuidelijk ervan. In het bovenstaande is gewezen op de in algemene zin bestaande relatie tussen bewoningskern en akkerland. Het oudste bouwland grenst altijd direct aan de oorspronkelijke bewoningskern. In dit verband is het opmerkelijk dat het bouwland dat zich direct noordoostelijk aan de voórzijde van het huis Oldengaerde uitstrekt, omstreeks 1640 bekend staat als de 'Westeindiger es'. De havezate ligt op enige afstand, circa twee kilometer, van de kern Dwingeloo. De geschiedenis van Oldengaerde gaat, voor zover nu bekend, met zekerheid terug tot de eerste helft van de 15de eeuw. Mogelijk ligt hier, in de nabijheid van Oldengaerde, de oorspronkelijke nederzetting van één of een kluster van hoeve(n). Oldengaerde vormde een van de achttien Drentse havezaten, de ridderlijke goederen of kastelen waar publieke rechten aan verbonden waren.

Hoe het ook zij, de bebouwingsreeks is langs het volgroeide escomplex van Dwingeloo-Westeinde uitgebreid. Vroeger of later wordt de hoevenreeks aangeduid als (het) Westeinde. Aan het begin van de 19de eeuw liggen de hoeven in Westeinde in een wegdorpachtige bebouwingsreeks tussen de havezate Oldengaerde en de westelijke dorpsuitbreiding van Dwingeloo. De hoeven liggen voor een belangrijk deel in kleine klusters bijeen, zoals afleesbaar is uit het afgebeelde fragment van de 'Franse kaart' (fotobijlage, afb. 2). Ter hoogte van de in de 18de en 19de eeuw afgebroken havezaten Entinge en Batinge is sprake van een duidelijke onderbreking in de hoevenreeks. De drie havezaten liggen evenals Westeinde in dezelfde smalle overgangszone tussen de stroomdalgronden van Dwingeler Stroom en 'het Diepie' en de hogere gronden van het centrale dorpsgebied. In 1846 wordt Westeinde ter hoogte van Oldengaerde omschreven als een aantal hoeven waarvan ... 'de meeste huizen op ongelijken afstand meerendeels in eene rechte lijn gebouwd zijn. Sommige woningen echter liggen grillig hier en daar verspreid tusschen zwaar houtgewas verscholen'...

De Westendiger Brink, later ook wel bekend als de 'Boer'ndrift' of de 'Koediek', is vanouds de brede veedrift westelijk van de hoevenreeks. Deze langgerekte brinkruimte is tevens hoofdweg en hoofdverbinding tussen de drie havezaten en de bewoningskern van Dwingeloo. In 1846 wordt de Westendiger brink, met verscheidene verbredingen of

'brinkjes', aangeduid als zijnde de ... 'zoogenoemde Schapenweg, oorspronkelijk heideveld, zoo als gij hier en daar zelfs in 't wagenspoor nog zien kunt.'

De havezate Oldengaerde dateert in eerste aanleg uit de 15de eeuw. Het gaat dan vermoedelijk om een rechthoekig huis, aan drie kanten omringd door een gracht. In de 17de eeuw wordt het huis verbouwd en vergroot. In 1717 wordt het huis van een nieuwe ingangspartij voorzien. De huidige vormgeving is het resultaat van jongere verbouwingen in de 19de eeuw. Het bebouwingscomplex bestond destijds naast het hoofdgebouw uit een tweetal bouwhuizen, links en rechts van het front geplaatst. Alleen de linker boerderij, omstreeks 1860 verbouwd en uitgebreid met een schuur, bleef behouden. Rond 1800 zijn de plattegrondvormen van Oldengaerde het meest geprononceerd en uitgebreid. De 'Franse kaart' geeft deze detaillering overigens slechts in beperkte mate weer. Er zijn tuinen (in Franse symmetrische stijl), wandelbossen, grachten en singels aangelegd. Een zichtlaan in het front van de voorgevel is aan de overzijde, oostelijk van de hoofdweg gesitueerd in de zogenaamde 'Buitenhof'.

Sedert de aanvang van de 19de eeuw heeft de nederzettingsstructuur van Westeinde enige wijzigingen ondergaan. Deze betreffen met name uitbreiding en verdichting van het bebouwingspatroon, veranderingen in de groenstructuur en een wijziging in het wegpennet. Een uitbreiding van de nederzetting vindt plaats zuidelijk van Oldengaerde, oostelijk van de hoofdweg. Deze hoevenreeks dateert in eerste aanleg uit de eerste helft van de 19de eeuw. Gelijktijdig wordt hier een nieuw bouwlandcomplex uit het veld ontgonnen, dat op de oudste topografische kaarten wordt aangeduid als de 'westeinder esch'. Zoals in het bovenstaande is aangegeven ligt het oudste bouwland van Westeinde ter hoogte van Oldengaerde. Aan het zuidelijke einde van de 'nieuwe' hoevenreeks, bij het kruispunt met de weg richting Wittelte/Stroovledder, worden twee villa's gebouwd, 'de Bork' (circa 1910) en 'de Olden Hut' (circa 1915).

De hoofdverbinding tussen Dwingeloo en Oldengaerde langs de huidige hoofdweg dateert net als de zuidelijke uitbreiding van de nederzetting uit de eerste helft van de 19de eeuw. Een en ander gaat ten koste van de oude hoofdverbinding, de Westendiger Brink. De verlegging van deze hoofdroute is mogelijk beïnvloed door de afbraak van de havezaten Entinge en Batinge, respectievelijk in 1750 en 1832. De nieuwe, huidige hoofdweg loopt

oostelijk langs dit gedeelte van de hoevenreeks. Was deze hoofdweg vanouds niet meer dan een voetpad langs de rand van het escomplex, omstreeks 1900 wordt de zandweg 'laan' (naar Oldengaerde) genoemd en is aan weerszijden reeds met hoog opgaande eikenrijen beplant. Kort daarna worden – aan de voordien onbebouwde eszijde – ook hier twee kapitale villa's gebouwd, 'Nieuw Batinge' (circa 1920) en 'Nyen Gaerde' (circa 1925). De snelle bouwvolgorde van deze en bovengenoemde villa's is mede bepaald door krachtige interfamiliaire relaties (familie Westra van Holthe). Beide huizen als ook de twee eerder genoemde villa's worden overigens gekenmerkt door zeer uiteenlopende bouwstijlen. Naast de uitbreiding is er een aanzienlijke verdichting in het bebouwingsbeeld opgetreden. Dit geldt met name de uitbreiding van de boerderijcomplexen, in casu de agrarische bijgebouwen. Door de subrecente saneringsprocessen in de landbouw heeft het merendeel van de boerderijen thans een woonbestemming.

De Westendiger Brink is in 1978 in het kader van de ruilverkaveling 'Dwingeloo-Smalbroek' landschappelijk geheel genivelleerd, letterlijk geëgaliseerd en opgegaan in strakke weilandcomplexen. De restanten, dan wel uiteinden ervan zijn traceerbaar in het huidige cultuurlandschap, nabij Oldengaerde (keien- of flintbestrating) en ter hoogte van het terrein Batinge. Tussen Oldengaerde en Batinge is tevens de uitgestrekte boszone westelijk van de Brink verdwenen. De hoogopgaande bosopstanden nabij Oldengaerde ('Wandelbos', 'Buitenhof', het terrein van het omgrachte landhuis) dateren in aanleg reeds van voor 1800.

Huidig ruimtelijk karakter en te beschermen waarden

De historisch bepaalde hoofdstructuur van het dorpsgezicht Westeinde wordt gevormd door de min of meer lineaire bebouwingsreeks in samenhang met de landschappelijke 'esrandsituatie' aan weerszijden van de hoofdstraat. Het landgoedcomplex Oldengaerde domineert de beeldbepalende agrarische bebouwing op een centraal punt, halverwege de hoevenreeks.

Noordelijk van Oldengaerde heeft de bebouwing, al dan niet in klusterform gegroepeerd, een verspreid karakter. De onderlinge afstand, hoofdrichting en situering ten opzichte van de hoofdweg is verschillend. Zuidelijk van Oldengaerde contrasteert de regelmatigheid van de 19de-eeuwse wegdorpachtige uitbreiding.

De merendeels hoog opgaande beplantingen creëren een ruime

schakering in meer en minder open en half open ruimten in de langgerekte nederzettingsstructuur. De beplantingen benadrukken de percelering. Maat en schaal van de verschillende ruimten zijn gevarieerd, vooral door accentverschillen in de beplantingen, afwisselend hoog en laag, dicht en transparant. In de gehele oostelijke randzone van de hoevenreeks komen verspreid duidelijk visuele relaties voor met het open escomplex. In de westelijke randzone, noordelijk van Oldengaerde geldt hetzelfde ten aanzien van het meer besloten weidegebied, de voormalige stroomdalgronden. Zuidelijk van Oldengaerde is de westelijke sector visueel geheel afgesloten door het voormalige wandelbos van de havezate. Eerst ter hoogte van 'de Olden Hut' wordt deze beslotenheid doorbroken.

Het complex Oldengaerde domineert het relatief gave, 'traditionele' karakter van de nederzetting. De centrale, half open ruimte in het front van de havezate, ter plaatse van de knik in de hoofdweg, gaat vooral in noordelijke richting vloeiend over in de verschillende ruimten langs de hoofdas. De in omvang zeer beperkte bebouwing is hier het meest gevarieerd. De zuidelijke uitloper van de Westendiger Brink verschafft de centrale ruimte een extra cultuurhistorische dimensie. De hoogopgaande grachtbeplanting, boszone en de zichtlaan in de voormalige 'Buitenhof' accentueren de landgoedstructuur. De meer geprononceerde vroeg 19de-eeuwse plattegrondvormen zijn landschappelijk gedeeltelijk genivelleerd. Restanten van tuinaanleg, waterpartijen en singels zijn ook buiten het door de gracht omgeven complex traceerbaar, bijvoorbeeld in het 'Wandelbos' zuidelijk van Oldengaerde.

De bouwkunstige component van Westeinde is samengesteld uit een tiental oudere boerderijcomplexen, een daglonerswoning, het landhuis Oldengaerde en de vier villa's, 'de Bork', 'de Olden Hut', 'Nieuw Batinge' en 'Nyen Gaerde'.

Oldengaerde bestaat uit het hoofdgebouw en een boerderij. Aan beide panden zijn eind zeventiger jaren restauratiewerkzaamheden uitgevoerd. Naast het landhuis behoren een aantal boerderijen, waaronder woonboerderijen, tot de beschermde monumenten. In algemene zin heeft de woonfunctie niet tot ernstige ruimtelijke verstoringen geleid.

De boerderijen dateren in hun huidige vormgeving vrijwel alle uit de 19de eeuw. Sommige gaan in hun grondvormen terug tot in de 18de eeuw. Op een enkele uitzondering na zijn ze van het dwarsdeeltje, ook wel aangeduid als het 'Nieuw Drentse type'. De hoofdingang van het bedrijfsgedeelte, de baander, is

in de zijgevel geplaatst. Ook dubbele baanderdeuren komen voor. In bouwkundige zin gaat het om een gevarieerd totaalbeeld. De al dan niet afgewolfde schild- en zadeldaken zijn met riet en/of pannen gedekt.

De voor-, zij- en achtergevels zijn door uiteenlopende vensteruitvoeringen, deurpartijen en gevelwandtraceringen zeer verschillend. De oudere agrarische bijbebouwing bestaat uit met riet en pannen afgedekte schuren en eenvoudige stookhutten of bakhuisjes (19de eeuw).

In algemene zin harmonieert de meer en minder recente bijbebouwing goed met het traditionele bebouwingsbeeld.

Begrenzing aangewezen gebied

Het besluit tot aanwijzing van Westeinde als beschermd dorpsgezicht omvat de lineaire esrandnederzetting met de hoofdweg als centrale as. De zuidwestelijke afgrenzing ligt ter hoogte van 'de Bork' en 'de Olden Hut'. Tussen Oldengaerde en beide villa's is de relatief jonge, 19de-eeuwse hoevenreeks gesitueerd. De noordwestelijke grens is nabij 'Nieuw Batinge' en 'Nyen Gaerde' gelegen. Het kenmerkende open esgedeelte, in samenhang met de boerderijcomplexen en de visuele, historische en structurele betrokkenheid op Oldengaerde is hier opmerkelijk. De noordwestelijk en zuidoostelijke begrenzing langs de – voormalige – es- en stroomdalgronden volgt de achtergrenzen van de percelen die tezamen de aaneengesloten hoevenreeks vormen.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 262). Geconstateerd moet worden dat het dorpsgezicht feitelijk niet valt te isoleren uit de historisch-landschappelijke kontekst van het aangrenzende esdorpenlandschap. De ruimtelijke karakteristiek van dit omringende landschap, vooral gelegen in aspecten van openheid en reliëf, moet mede van belang worden geacht voor de herkenbaarheid van de historisch-ruimtelijke waarde van het beschermde dorpsgezicht.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen.

Het doel van de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht van Westeinde is de karakteristieke, met

de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van de hoevenreeks te onderkennen als een zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling ter plaatse. Een en ander hoeft veranderingen niet uit te sluiten, maar kan als basis dienen voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Cancrinus, S.

Grepen uit de landbouwgeschiedenis,
Eltonr. 29. Groningen/Batavia, 1949.

Drentse Landschap, onder redactie
van I. Abrahamse, S. Bottema, N. H.
Buruma, H. W. de Vroome, H. T.
Waterbolk. Assen/Zutphen, 1984.

Geschiedenis van Drente, onder
redactie van J. Heringa, D. P. Blok,
M. G. Buist, H. T. Waterbolk. Assen/
Meppel, 1985.

Heringa, J.

'Lijnen en stippellijnen in de geschie-
denis van de buurschap'. Nieuwe
Drentse Volksalmanak, 102 (1985)
69-93.

Rijksarchief Drente, Assen. 'Haveza-
tenboek', in voorbereiding (met dank
an de auteurs).

Schaik, C. van.

'Dwingeloo en onderhoorige gehuch-
ten'. Drentsche Volksalmanak, 10
(1846) 169-231.

Smit, Reinder en Hoekstra, Meine.
Dwingeler prenten. z. pl. 1977.

Smit, R.

Fragmenten uit de geschiedenis van
Dwingeloo. Assen, 1982.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek: Drs. H.
Michel, Haarlem.

Foto's:

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenha-
ge (afb. 1, 2);
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
3);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 4, 5);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaart:

Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-

Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014

2500 EA 's-Gravenhage.

Telefoon 070-78 98 80.

Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1157 4.

Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.